

Natalia Cabaj
Beata Charycka
Dominika Czerniawska
Maja Sawicka
Uniwersytet Warszawski

OD PROFESJONALISTÓW DO EKSPERTÓW: PRZEMIANY ZAWODÓW SPECJALISTYCZNYCH¹

Przedmiotem artykułu są przekształcenia zachodzące w obszarze profesjonalizmu oraz procesy społeczne będące przyczynami tych przeobrażeń. Zostały one zrekonstruowane na podstawie przeglądu literatury przedmiotu rozwijającej się na Zachodzie od lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Celem artykułu jest uporządkowanie podstawowych wątków dyskusji wokół tego obszaru oraz wprowadzenie ich na grunt polski.

Zidentyfikowane przez autorki złożone procesy społeczne prowadzą do zaniku profesjonalizmu opartego na zaufaniu publicznym i wykształcenia się profesjonalizmu odwołującego się przede wszystkim do wiedzy eksperckiej. Współczesny profesjonalizm wymyka się dotychczas stosowanym kategoriom opisu. Autorki wskazują na wewnętrzne zróżnicowanie przedstawicieli zawodów specjalistycznych i wyróżniają kategorie „eksperta” i „nowego profesjonalisty”. Przemiany zachodzące w obszarze profesjonalizmu zostały zilustrowane przykładem ewaluacji jako nowego zawodu specjalistycznego.

Główne pojęcia: socjologia pracy; profesjonalizm; eksperckość; ewaluacja.

Niektóre obszary nauk społecznych wydają się uporządkowane i zamknięte. Za taką problematykę uważany był temat profesjonalizmu, jednak w ostatnich latach obserwujemy w socjologii wzrost zainteresowania tym zagadnieniem – pojawiają się nowe, ciekawe wątki dotyczące wewnętrznych przemian obszaru profesjonalizmu oraz wpływających na niego procesów szerzej rozumianej zmiany społecznej. Ożywienie zainteresowania tą tematyką w obrębie nauk społecznych, którego przejawem jest między innymi równoległe podejmowanie jej

Natalia Cabaj, Instytut Socjologii, e-mail: natalia.cabaj@gmail.com; Beata Charycka, Instytut Socjologii, e-mail: b.charycka@is.uw.edu.pl; Dominika Czerniawska, Instytut Studiów Stosowanych, ICM, e-mail: d.czerniawska@icm.edu.pl; Maja Sawicka, Instytut Socjologii, e-mail: m.sawicka@is.uw.edu.pl

¹ Dziękujemy Zespołowi Zakładu Psychologii Społecznej Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego za wsparcie w analizie literatury i udział w dyskusjach nad tekstem. Prace nad przygotowaniem artykułu były częściowo finansowane z BST 166600/46 IS UW.

przez naukowców związanych z różnymi ośrodkami badawczymi, może wskazywać na zachodzenie nowych zjawisk w tym obszarze. Dotyczą one między innymi profesjonalizacji kolejnych obszarów życia społecznego, powstawania nowych, szerokich kategorii zawodowych czy przesunięć statusowych. Co więcej, przemiany struktury zawodowej wskazują na istotne procesy zachodzące w obrębie samej struktury społecznej. Literatura dotycząca tej tematyki, chociaż od kilkunastu lat intensywnie rozwijana za granicą, pozostaje właściwie nieznana polskiemu czytelnikowi². Głównym celem artykułu jest rekonstrukcja podstawowych wątków tej dyskusji i takie jej uporządkowanie, które umożliwi uwidocznienie wyłaniających się w tym obszarze problemów.

Klasyccy autorzy, pisząc o profesjach, podkreślali moralne uwikłanie związane z wykonywaniem tych zawodów (Weber 1998; Parsons 1972). W takim ujęciu złożoność wykonywanej pracy nie była wystarczającym warunkiem, aby zawód został uznany za profesję. Konieczny był wymiar etyczny, którego gwarant stanowiła wspólnota środowiska zawodowego. Max Weber (1998) wyraźnie odróżnił zawód wiążący się z techniczną racjonalnością wykonywanych zadań od powołania, towarzyszącego profesji. Z kolei Talcott Parsons (1972, 1973, 2009) w swych analizach profesjonalistów przyjął perspektywę systemową, pokazując jak bardzo rozwój zawodów specjalistycznych, takich jak lekarze czy nauczyciele akademicy, zależy od interakcji czynników obiektywnych (np. zmian politycznych, technologicznych) oraz obowiązującego w danym społeczeństwie systemu wartości. We współczesnym ujęciu kontekst moralny wykonywanego zawodu przestaje być główną kategorią analizy obszaru profesjonalizmu, ustępując miejsca krytycznej racjonalności i wiedzy eksperckiej. W naszej pracy chcielibyśmy pokazać, w jaki sposób literatura socjologiczna uchwyciła to przejście.

Najważniejszą pozycją dla współczesnych analiz obszaru profesjonalizmu jest opublikowana w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku książka Andrew Abbotta *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labour* (1988). W tej szeroko cytowanej pracy³ Abbott usystematyzował wcześniejsze

² W polskiej literaturze socjologicznej w ostatnich latach temat profesjonalizmu podejmowany był rzadko. Wśród istotnych prac odnoszących się do tej tematyki wymienić należy między innymi opracowania Henryka Domańskiego, który wskazuje na pojawianie się krótkookresowych kontraktów obniżających pewność zatrudnienia wśród profesjonalistów i utrudniających im zachowanie relatywnie korzystnej pozycji rynkowej, ale również traktowanych przez profesjonalistów jako pomost do dalszej kariery, w którym pomaga im specjalistyczny system szkoleń (Domański 2004). Ponadto warto wspomnieć o analizach Domańskiego i Dariusza Przybysza, dotyczących wpływu pozycji zawodowej na problematykę tożsamości przedstawicieli danych zawodów, ich postaw wobec różnych zagadnień społecznych i tworzenie się więzi wewnątrz środowisk zawodowych (Domański i Przybysz 2007).

³ Zgodnie z wynikami Google Scholar z dnia 05.11.2014 książka Andrew Abbotta była cytowana 7654 razy.

sposoby myślenia o profesjonalistach i zaproponował stosowane do dziś kategorie opisu dziedziny. Jego praca stanowiła próbę systemowego ujęcia obszaru profesjonalizmu, a także wzbogacenia wątków podejmowanych przez Parsonsa o szereg nowych elementów. Zwraca tam uwagę, że dotychczas stosowane podejście do badania rozwoju grup zawodowych, traktujące ów rozwój jako jednokierunkowy, wyizolowany od zewnętrznych wpływów proces, jest w dużej mierze nieadekwatne, gdyż problem ten wymaga analizy wielowymiarowej.

Lata dziewięćdziesiąte to okres, w którym w literaturze pojawia się wątek dotyczący doświadczanych przez profesjonalistów przemian, w istotny sposób wpływających na ich status i pozycję społeczną. Problematyka redefinicji pozycji społecznej profesjonalistów zostaje szeroko omówiona w pracy Stevena Brinta (1996). Odwołując się do przykładu społeczeństwa amerykańskiego autor wskazuje na przejście od profesjonalizmu zaufania publicznego do profesjonalizmu eksperckiego. W odpowiedzi na te przemiany definicja profesjonality i profesjonalizmu zostaje zrewidowana. Pojawia się hipoteza, że klasyczne profesje są już współcześnie niemożliwe (Fournier 2000). Ponadto, badacze podejmują kwestię uelastyczniania dotychczas restrykcyjnej definicji profesjonalistów, a później również „deprofesjonalizacji” określonych grup zawodowych (Noordegraaf 2007). Wylaniają się definicyjne rozróżnienia na „profesjonalizmy” różnego typu, np. zawodowy, organizacyjny czy statusowy (Noordegraaf 2007; Evetts 2013).

W rozważaniach nad profesjonalizmem nowego typu pojawia się problematyka ewaluacji i audytu. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych zostaje wydana, szeroko cytowana w latach późniejszych, praca Michaela Povera (1999), poświęcona kulturze audytu. W tym samym czasie William Shadish (1998) publikuje artykuł pod znamienym tytułem *Evaluation Theory is Who we Are*. Dyskusja wokół tego, czy ewaluację można nazwać profesją, trwa przez kolejnych kilkanaście lat (Picciotto 2011). Rozważany jest również wpływ rozwoju technologii audytu i kwantyfikacji osiągnięć na sektor szkolnictwa wyższego (Shore i Wright 2004; Hansson 2006; Jary 2002). Inni autorzy, jak na przykład Max Travers (2007), podejmują próbę odpowiedzi na pytanie o wpływ tych praktyk na rzeczywiste funkcjonowanie organizacji poddanych procesowi zewnętrznej oceny.

Zagadnienie profesjonalizmu jest współcześnie tematyką ponownie powszechnie dyskutowaną, jednak wielość pojawiających się w niej wątków utrudnia poruszanie się po tym obszarze. Na podstawie przeglądu zasygnalizowanej powyżej literatury przedmiotu uporządkujemy tę dyskusję: scharakteryzujemy współczesne ujęcia profesjonalizmu, do pewnego stopnia pozostające pod wpływem koncepcji Abbotta, ale wprowadzające nowe wymiary opisu tego zagadnienia oraz zrekonstruujemy wielokierunkowe procesy przemian oddziałujących na analizowany obszar, prowadzące do pojawienia się w literaturze kategorii „nowego” profesjonality i eksperta.

„Tradycyjny” profesjonalizm: próba charakterystyki

***Differentia specifica* profesjonalistów i zawodów specjalistycznych**

Poszukując odpowiedzi na pytanie o cechy wyróżniające profesjonalistów od innych zawodów zarówno Abbott, jak i inni badawcze (m.in. Fournier 2000; Noordegraaf 2007) przyjmują założenie, że zasadniczą cechą konstytuującą tę grupę jest posiadanie i kontrolowanie abstrakcyjnej wiedzy specjalistycznej, której istotą jest niezależność, samowystarczalność i niewymierność (Fournier 2000). Nie ma ona charakteru ilustracyjnego, nie odnosi się do natury rzeczy, sama stwarza pole swoich zainteresowań. Tak rozumiana wiedza specjalistyczna umożliwia translację świata w uporządkowane zasady opisu (Fournier 2000). Nieodzowną kompetencją profesjonalistów jest umiejętność nierutynowego aplikowania wiedzy do konkretnych przypadków i tworzenia indywidualnych rozwiązań, proces ten zakłada zatem rodzaj interwencji w świat (Fournier 2000). Profesjonalizacja (*professional projects*) poszczególnych zawodów jest możliwa dzięki systematycznemu ograniczaniu dostępu do wiedzy osobom spoza profesji. Dzięki wyizolowaniu określonego obszaru wiedzy i skodyfikowaniu zasad dostępu do niej, profesjonalisci zajmujący się daną dziedziną uzyskują kontrolę nad pewnym obszarem życia społecznego. O tych cechach profesjonalizmu wspomina się również we współczesnych opracowaniach tego zagadnienia.

W klasycznych ujęciach status zawodowy profesjonalistów nie był tworzony jedynie przez wiedzę specjalistyczną, krytyczną racjonalność (*critical rationality*), lecz także, a może i przede wszystkim, poprzez zaangażowanie moralne (*moral commitments*). Opierając się na tym spostrzeżeniu, Steven Brint (1966) wprowadził pojęcie profesjonalizmu zaufania społecznego. Etyczna odpowiedzialność stanowiła podstawę do myślenia o profesjonalistach jako o „powiernikach” (*trustees*) społecznie istotnej wiedzy. Taka postawa moralna oraz działalność oparta na świadczeniu usług rysowała granicę między tradycyjnymi profesjami a postawami rynkowymi zorientowanymi na użyteczne cele. Etyka zawodowa wyznaczała zestaw wartości i ideałów, którymi profesjonalisci kierowali się wchodząc w relacje z klientami (Evetts 2013). Kompetencje specjalistyczne dotyczyły więc nie tylko posiadanej wiedzy, lecz także umiejętności uczestniczenia w interakcjach określonego typu (Collins i Evans 2009). Naturalnie, profesjonalistów łączyło posiadanie abstrakcyjnej wiedzy, jednak to wspólnota doświadczeń wspierana tą samą ścieżką edukacyjną i podobnym modelem kariery (Evetts 2013) sprawiały, że profesjonalisci jawili się jako homogeniczna grupa wierna określonym przekonaniom politycznym, wartościom i ideologiom (Brint 1996).

Za kolejną cechę, która wyróżniała profesjonalistów od innych środowisk zawodowych, można uznać charakteryzujący ich wysoki poziom autonomii. Specjalistyczna wiedza uchodziła za tak abstrakcyjną i na tyle skomplikowaną,

że nie mogła podlegać kontroli środowisk innych niż te właściwe danej profesji (Parker 2001). Brak zewnętrznej kontroli sprawiał, że profesjonalisci posiadali dużą niezależność wykonywanej przez siebie pracy. Niemniej jednak, w ramach „profesjonalizacji” danego obszaru, praktyki zawodowe ulegały instytucjonalizacji, a same grupy zawodowe organizowały się w formalne stowarzyszenia. Organizacje zrzeszające profesjonalistów pełniły wiele funkcji, nie tylko określały zasady wykonywania danego zawodu czy regulowały do niego dostęp (Noordegraaf 2007), ale również strzegły profesjonalnej tożsamości i kultury oraz chroniły jego system wartości (Evetts 2013). To zabezpieczanie granic było szczególnie ważne, gdyż jak zauważył Abbott, pomiędzy grupami profesjonalistów toczy się nieustanna rywalizacja o strefę wpływów.

Tworzenie i podtrzymywanie układów profesji: ujęcie systemowe

W porównaniu do dorobku swoich poprzedników, którzy analizowali obszar profesjonalizmu ograniczając się do badania poszczególnych profesji w ramach ich własnych środowisk, podejście Abbotta odznacza się dużą innowacyjnością. Decyduje się on na przyjęcie perspektywy systemowej i dostrzega nie tylko bezustanne współzawodnictwo o strefę wpływów pomiędzy profesjami, lecz także oddziaływanie czynników obiektywnych, takich jak zmiany polityczne czy technologiczne, na przekształcenia zachodzące w obrębie systemu. Uchwycenie oraz sklasyfikowanie czynników wpływających na tworzenie i podtrzymywanie systemów profesjonalistów jest niezbędne do zrozumienia przemian, jakie dokonały się w tym obszarze w ciągu ostatnich dekad.

Jurysdykcja

Zdaniem Abbotta fundament powstawania systemu profesjonalistów stanowiła jurysdykcja rozumiana jako proces określania kompetencji danej grupy zawodowej oraz wysuwania roszczeń o wyłączność na rozwiązywanie danych problemów. Jurysdykcja polega na wyznaczeniu domeny, którą określona grupa pragnie zmonopolizować, oraz aktywności, które będą leżały w jej kompetencjach: „te wysuwane roszczenia [do objęcia jurysdykcji – przypis auterek] mogą dotyczyć absolutnego monopolu na praktykowanie danego zawodu i społecznych wypłat, prawa do dyscypliny wewnętrznej i nieograniczonego zatrudnienia, kontroli nad szkoleniem zawodowym, rekrutacji i wydawania licencji” (Abbott 1988: 59). Na przykład lekarze, mocą tak rozumianej jurysdykcji, ustanowili dla siebie wyłączne prawo do cięcia ciał. Opinia publiczna jest przekonana, że należy to ściśle do kompetencji tego właśnie środowiska. Pierwsze etapy obejmowania jurysdykcji nie muszą być uregulowane prawnie, zwykle jednak dzieje się tak z upływem czasu. Jurysdykcja działa na podstawie abstrakcyjnej wiedzy eksperckiej, która legitymizuje działania danej grupy. Poszczególne profesje mogą zawłaszczyć sobie prawo do orzekania w pewnej dziedzinie,

w sytuacji kiedy obszar ten nie jest aktualnie we władaniu innej profesji lub też na drodze rywalizacji, wygrywając walkę o dominację.

Oznacza to, że tak rozumiana jurysdykcja podlega dwóm istotnym ograniczeniom: nie jest możliwe, aby wiele grup zawodowych sprawowało jurysdykcję nad tą samą dziedziną; jednocześnie jedna grupa nie może kontrolować różnych obszarów. W uproszczeniu, sprowadza się to do prostego rachunku: jedna profesja – jedna jurysdykcja. Dlatego też profesje prowadzą ekspansywną politykę, nierzadko dążąc do tworzenia nowych obszarów jurysdykcji w ramach swoich poddziedzin po to, żeby z czasem, kiedy będą one już wystarczająco rozwinięte, móc wchłonąć je i tym samym wzmocnić swoją pozycję. Żądanie pełnej jurysdykcji niemal zawsze zgłaszane jest przez formalnie zorganizowaną grupę. Stąd wynikała istotna rola stowarzyszeń, które posiadając możliwość regulowania dostępu do zawodu, chroniły tym samym jego elitarny charakter. Zdobywanie prawnych przywilejów, stanowiących o ugruntowaniu się jurysdykcji danej grupy nad wyznaczonym obszarem jest procesem trwającym wiele lat.

W poszukiwaniu dominacji: sposoby uzyskiwania jurysdykcji nad wybranym obszarem wiedzy

Walcząc o uzyskanie dominacji w wybranej dziedzinie grupy zawodowe mogą opierać swoje działania na wykorzystaniu możliwości, jakie otwierają przed nimi przemiany społeczne, technologiczne czy te dotyczące organizacji pracy. Prowadzą one z jednej strony do zamykania niektórych obszarów jurysdykcji, jak wtedy, gdy technologia dostarcza łatwych rozwiązań, wypierając zapotrzebowanie na pewnego typu specjalistów; z drugiej jednak otwierają nowe obszary, niezagospodarowane do tej pory przez innych profesjonalistów.

Zmiany w ramach systemu profesji mogą być także skutkiem powstawania nowych specjalizacji – takich, które dopiero poszukują własnego obszaru jurysdykcji. Kiedy profesjonalisci o ugruntowanej w danym obszarze pozycji ignorują jakąś zbiorowość potencjalnych klientów, nie odpowiadając na jej potrzeby, inne grupy zawodowe wykorzystują to zaniechanie poprzez kierowanie do owej grupy odpowiednich działań. W rezultacie obejmują dominację w tym obszarze. Przykładem takiego „zasiedlenia klienteli” (*clientele settlement*) może być rozwój homeopatii, która zdołała włączyć się do systemu medycznego przez adresowanie swoich starań do grupy pacjentów domagających się bardziej naturalnych metod leczenia, zaniedbanej przez klasyczną medycynę.

Nowe profesje mogą powstawać także poprzez „grodzenie” (*enclosure*), proces polegający na przejmowaniu fragmentów kompetencji od różnych środowisk zawodowych i gromadzeniu ich przez jedną grupę. Taki kolaż utworzony z elementów psychologii i seksuologii objęli jurysdykcją terapeuci małżeńscy.

Profesjonalizacja stanowi ostatni, analizowany przez Abbotta, proces opisujący uzyskiwanie dominacji. Jego istota polega na takim podnoszeniu standardów

i efektywności działań przez jedną z rywalizujących w danym obszarze grup, że dystansuje drugą na tyle, aby zdobyć prawo do jurysdykcji. Na przykład konsekwentne doskonalenie się aptekarzy pozwoliło na zdominowanie obszaru farmaceutycznego, pozbawiając lekarzy jurysdykcji nad nim.

Poza jurysdykcją: rozwiązania zapewniające tymczasową stabilność

Współzawodnictwo pomiędzy przedstawicielami różnych profesji nie zawsze prowadzi do ustanowienia pełnej dominacji w wybranym obszarze wiedzy. Istnieją inne rozwiązania konfliktu, które zapewniają przynajmniej tymczasową stabilność i koegzystencję grup zawodowych działających na sąsiadujących obszarach. Należy do nich między innymi ustanowienie hierarchiczności jednej grupy w stosunku do drugiej bez przejmowania całkowitej dominacji. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku podporządkowania pielęgniarstwa medycynie i lekarzom. Możliwe jest także obsadzenie jednej profesji w roli pełniącej nadzór nad drugą – jak wskazuje Abbott, po wojnie psychoterapeuci rozpoczynali swoje praktyki pod okiem psychiatrów. Z kolei fragmentacja obszaru pracy na niezależne dziedziny i tylko czasowa współpraca, to rozwiązanie wypracowane między innymi przez architektów. Niegdyś zakres ich zadań obejmował także zagadnienia prawne czy księgowo, jednak ze względu na złożoność pracy oddali te kompetencje innym grupom zawodowym. Podział niekoniecznie ogranicza się do praktycznych obszarów działań, rozdzielenie może się dokonać poprzez przypisanie poszczególnych grup klientów osobnym profesjom. Jak zauważył Abbott, klasy niższa, średnia i wyższa korzystały z usług odpowiednio pracowników socjalnych, psychologów i psychiatrów. Ukonstytuowało się także rozwiązanie, które pozwala na utrzymanie znacznej niezależności pomiędzy profesjami. Jednocześnie opiera się ono na wzajemnej współpracy o charakterze doradczym, jak ma to miejsce w przypadku granicznych kompetencji z zakresu prawa i wiedzy podatkowej.

Legitymizacja systemu profesji

Zarówno współdziałające, jak i silnie rywalizujące ze sobą grupy profesjonalistów, poszukują legitymizacji swoich działań. Istnieje wiele grup zawodowych posiadających różnego rodzaju licencje i certyfikaty, a także odwołujących się do etyki zawodowej, ale jedynie autonomiczna kontrola abstrakcyjnej wiedzy, jej siła i prestiż oraz praktyczne umiejętności z niej wywiedzione, legitymizowały działania profesjonalistów w ujęciu zaproponowanym przez Abbotta. Właśnie na jej podstawie możliwe było generowanie ekspertyzy rządzącej się naukową logiką. Abstrakcyjna wiedza pozwalała na diagnozę i klasyfikację problemu w terminach stosownych do uprawianej dziedziny, wnioskowanie oraz proponowanie efektywnych rozwiązań. Jak pisze Abbott, „w wymiarze kulturowym roszczenia do jurysdykcji [...] mają trzy komponenty: żądania w obszarze

klasyfikacji problemu, wnioskowania o nim i działania z nim związanego: bardziej formalnie – diagnozy, dedukcji oraz oddziaływania” (Abbott 1988: 40).

Procesy zmiany społecznej w obszarze profesjonalizmu

Przedstawiona powyżej definicja profesjonalizmu zbudowana na wprowadzonej przez Abbotta koncepcji jurysdykcji oraz współzawodnictwie o dominację, powstawała w określonych warunkach społecznych wyznaczanych przez drugą połowę XX wieku. Obecnie obszar profesjonalizmu ulega dynamicznym przeobrażeniom, oddziaływanie zewnętrznych czynników zmiany społecznej powoduje silne przemiany wewnątrz profesji. Przeobrażeniom ulegają instytucje organizujące pracę profesjonalistów – wkracza do nich biurokratyzacja nowego rodzaju (*regulatory state*). W wyniku rozwoju technologicznego zmieniają się warunki produkcji wiedzy. Ponadto, profesjonalistów zaczynają coraz bardziej dotyczyć mechanizmy korporacyjne i rynkowe, które dotychczas zarezerwowane były dla przedsiębiorstw działających komercyjnie.

Przemiany w obrębie instytucji – biurokratyzacja i *regulatory state*

Zasadnicze zmiany w obszarze profesjonalizmu zapoczątkowała biurokratyzacja, która w XX wieku objęła wiele profesji dotychczas z nią niekojarzonych, jak na przykład prawo czy medycyna. Konsekwencją tego było przesunięcie współzawodnictwa o jurysdykcję ze sfery publicznej do samej organizacji biurokratycznej, w której ukształtowało się środowisko wielozawodowe. Linie konfliktu wyznaczała już nie opozycja biurokracja-profesjoniści, ale wielość źródeł profesjonalnego autorytetu w jednym miejscu pracy (Abbott 1988). Profesjoniści stali się częścią wielkiego, multidyscyplinarnego systemu organizacyjnego i zostali zmuszeni do przystosowania się do nowych biurokratycznych realiów (Noordegraaf 2007). Przejawem tej zmiany jest między innymi utrata kontroli nad zadaniami organizacyjnymi na rzecz pracowników administracji, na przykład nauczyciele stracili nadzór nad planowaniem szkolnego *curriculum* (Abbott 1988).

Nie tylko rozwój biurokratycznej organizacji, ale też upowszechnienie nowych form kontroli i zarządzania w państwie istotnie wpłynęły na obszar profesjonalizmu. Ekspansja *New Public Management*, czyli administracji opierającej się na wzorach zaczerpniętych z rynku oraz pojawienie się szeregu instytucji odpowiedzialnych za kontrolę jakości, to znamiona kształtowania się *regulatory state*. Systemy kontrolne w formie audytu wkroczyły w niemal każdy obszar życia społecznego (*audit explosion*) (Power 1999) zajmując miejsce zaufania – im większym zaufaniem obdarowywano dotychczas przedstawicieli danej profesji, tym większy zaczęto kłaść nacisk na kontrolę zewnętrzną w jej obszarze (Evetts

2013). Zasada ta znalazła zastosowanie na przykład w nauce, która do tej pory cieszyła się bardzo dużą niezależnością i wypracowała własne standardy oceny pracy naukowej (Abbott 1988). Jednak, wraz z rozpowszechnieniem się kultury audytu, w miejsce autonomii pojawiły się instytucje-regulatory kontrolujące jakość pracy naukowców oraz rozdzielające granty na badania naukowe (Power 1999).

Rozszerzenie się logiki rynkowej

Upowszechnienie się *New Public Management* jako formy zarządzania wiąże się z ekspansją logiki rynkowej na sfery życia, które wcześniej były od rynku jasno oddzielone. Przez długi czas istniała wyraźna dystynkcja między profesjonalizmem a rynkiem (Fournier 2000). Wraz z rozpowszechnieniem się korporacyjnej formy organizacji coraz więcej – niegdyś niezależnych – profesjonalistów, takich jak prawnicy, architekci czy dziennikarze, zostało włączonych w machinę korporacyjną (Evetts 2013). W związku z tym nastąpił demontaż granic między obszarem profesjonalizmu a rynkiem. Wiedza ekspercka musi rywalizować z innymi dobrami dostępnymi na rynku. Wymusza to przeorientowanie profesjonalistów z dbałości o interes publiczny na zadowolenie klienta i sukces komercyjny. Co więcej, duża konkurencja w dostępie do publicznych źródeł finansowania, których dystrybucję również przejęły mechanizmy rynkowe, powoduje, że produkcja wiedzy zostaje poddana już nie tylko wewnętrznej, a przede wszystkim zewnętrznej kontroli (Fournier 2000).

Następstwem rozprzestrzeniania się logiki rynkowej jest również komodyfikacja, czyli utowarowienie wiedzy. Dotychczas „ezoteryczna” wiedza oraz kompetencje profesjonalistów zostały ucieleśnione w postaci towarów, które stały się przedmiotem transakcji kupna-sprzedaży, przykładowo wiedza prawnicza została wystawiona na sprzedaż w formie standardowych formularzy, kontraktów i umów. Na ten stan rzeczy niewątpliwie wpłynęła rewolucja technologiczna. Stało się tak za sprawą upowszechnienia specjalistycznych programów komputerowych. Przykładem tego procesu może być przemiana, która dotknęła nauki społeczne. Operacje statystyczne, jak na przykład regresja wielokrotna czy analiza czynnikowa, stanowiły wiedzę „tajemną” socjologów do lat sześćdziesiątych XX wieku. Wraz z powstaniem programów do statystycznej obróbki danych wykonanie tych analiz przestało wymagać specjalistycznej wiedzy. W wyniku tego, obszar wiedzy profesjonalnej przesunął się w stronę jeszcze bardziej skomplikowanych analiz. W efekcie łatwego dostępu do wiedzy następuje jej demokratyzacja, co z kolei prowadzi do deregulacji profesji (Abbott 1988).

Przemiany w obrębie wiedzy

Autorytet profesjonalistów opierał się nie tylko na odizolowaniu od mechanizmów rynkowych, ale też zarysowaniu wyraźnej linii podziału na

profesjonalistów i laików, między innymi poprzez tworzenie zrzeczeń o charakterze zamkniętym czy używanie specjalistycznego języka (Abbott 1988). Wraz z przemianami technologicznymi i ułatwieniem dostępu do informacji dotychczasowi laicy, klienci profesjonalistów, zostali upodmiotowieni, przestali być biernymi i całkowicie zależnymi odbiorcami świadczeń. Chcąc dokonać jak najlepszego wyboru spośród wielu dostępnych na rynku usług, sami zaczęli poszukiwać wiedzy, która wcześniej była dla nich zupełnie niedostępna. Logika *Do It Yourself* rozszerza się od medycyny po księgowość. Rezultatem dyfuzji wiedzy profesjonalnej w przestrzeni publicznej jest zacieranie się granicy między profesjonalistami a ich klientami – znika wiedza „tajemna”, która stanowiła o szczególnej pozycji profesjonalistów (Fournier 2000). Do degradacji jej wartości może prowadzić upowszechnienie się edukacji wyższej i otwarcie dostępu do profesji osobom o niższych kwalifikacjach (Abbott 1988).

Załamaniem się monopolu na dostęp do wiedzy prowadzi do „deprofesjonalizacji” danego zawodu. O ograniczeniu autonomii profesjonalistów może świadczyć także otwieranie się profesji na kontrolę przez klientów (*client-based managerialism*) oraz nastawienie profesjonalistów na redukcję kosztów jako priorytetu. Działania te są odpowiedzią na współczesny wymóg elastycznej specjalizacji i skupieniu się na zaspokojeniu potrzeb klienta. „Profesjoniści są zmuszeni do zaadaptowania się do zmian społecznych, presji kapitalizmu oraz tendencji konsumenckich odrzucających autonomiczne, zamknięte sfery zawodowe. Profesjonaliści muszą udowodnić swoją wartość dodaną” (Noordegraaf 2007: 763).

Ponadto, nieustanny przyrost wiedzy skutkuje daleko idącą specjalizacją profesjonalistów. Fakt, iż każdy z nich zajmuje się jedynie ograniczonym wycinkiem swojej dyscypliny, powoduje zwiększanie się zależności między nimi, w wyniku czego nasuwa się pytanie o utratę ich autonomii. Poszerzanie się wiedzy i pojawianie się nowatorskich dyscyplin prowadzi także do wyodrębniania się nowych, jeszcze niezagospodarowanych obszarów jurysdykcji. W stopniu istotnym wpłynęły na to zmiany technologiczne, które miały miejsce na przestrzeni ostatnich 200 lat, a mianowicie mechanizacja produkcji, a następnie komputeryzacja (Abbott 1988). Ponadto, zmieniają się warunki wytwarzania wiedzy specjalistycznej, która obecnie powstaje również poza tradycyjnymi instytucjami naukowymi (Hansson 2006).

Profesjoniści współcześnie

Opisane w poprzednich częściach czynniki zmiany społecznej, choć zewnętrzne wobec profesjonalizmu, wpływają na głęboką transformację tego obszaru. Po pierwsze, już uznane za profesjonalistów grupy podlegają silnym przemianom takim jak: korporatyzacja pracy, urynkowanie i utrata części autonomii

na rzecz instytucji zewnętrznych (Fournier 2000; Evetts 2013). W ich przypadku należy zwrócić uwagę na utrzymanie form i rytuałów, które są w ich obrębie obecne (Noordegraaf 2007), ale wydają się jedynie reliktem przeszłości tradycyjnych profesji. Po drugie, pojawiają się zawody, które dopiero pretendują do statusu profesji z jej klasycznymi atrybutami. Przykładem na to jest budowanie kodeksów etycznych i zasad postępowania, które mają regulować działania osób wykonujących dany zawód. Ponadto, widoczne jest wyłanianie się trzeciej kategorii. Należą do niej przedstawiciele obydwu wyżej wskazanych grup, którzy jednak nie identyfikują się ze swoim środowiskiem zawodowym. W związku z tym wyraźnie odróżniają się od dwóch pozostałych kategorii.

W poszukiwaniu definicji profesjonalizmu „nowego” typu

Pomimo wyżej zarysowanych zmian możemy jednak w pewnych przypadkach mówić o stałych atrybutach profesjonalistów, które wskazują na zasadność utrzymania tej kategorii opisu także w nowych ujęciach profesjonalizmu, które pojawiły się w literaturze w latach dziewięćdziesiątych (Brint 1996). Przejście od wykorzystywania kategorii „starych” profesjonalistów do kategorii „nowych” profesjonalistów odbyło się płynnie dzięki systemowemu ujęciu Abbotta, który w większym stopniu koncentrował się na problemach jurysdykcji i dominacji niż tworzeniu zestawu cech, które miałyby wyróżniać profesjonalistów. Ciągłość wspólnoty profesjonalistów wyznacza właśnie walka o dominację, próby zajęcia obszarów jurysdykcji oraz posiadanie w ich ramach abstrakcyjnej, trudnodostępnej wiedzy.

Zaproponowana przez Abbotta perspektywa rywalizacji o jurysdykcję w bardzo ciekawy sposób ujawnia się w kontekście pojawiania się „nowych” profesjonalistów, którzy muszą wyznaczyć sobie własny obszar dominacji. Wywołane tym napięcia występują zarówno pomiędzy „starymi” a „nowymi” profesjami, jak i pomiędzy zawodami, które dopiero rozpoczęły proces profesjonalizacji.

Pojawianie się „nowych” profesjonalistów jest stopniowe i w dużej mierze związane z panującym reżimem efektywności. Paradoksalnie jednak pojawianie się nowych profesjonalistów nie gwarantuje jej podwyższenia (Noordegraaf 2007). Uznaje się, że na drodze profesjonalizacji nowych zawodów wiedza, która wcześniej ograniczona była ramami profesji, przecieka do nowych środowisk, wcześniej funkcjonujących jako środowiska zależne. Przykładem takiego procesu jest wykorzystanie wiedzy przejętej przez pracowników socjalnych i psychologów od psychiatrów do wytyczenia własnego obszaru ekspertyzy (Abbott 1993). Etapem profesjonalizacji jest stopniowe zamykanie dostępu do zawodu poprzez wydłużanie i komplikowanie ścieżki kształcenia i certyfikacji oraz monopolizowanie prawa do regulacji profesji. W tym zakresie „nowi” profesjonalści przejmują schematy działania klasycznych profesjonalistów, wykorzystującą znaną już logikę działania do nowych obszarów (Evetts 2013).

„Nowi” profesjonalści upodabniają się do swoich poprzedników nie tylko w dążeniu do zamykania obszaru wiedzy. W niektórych grupach zawodowych przetrwały cechy klasycznego profesjonalizmu zaufania publicznego. Było to możliwe w dwóch przypadkach: hermetycznego charakteru rynku, na przykład usług medycznych, lub dzięki sformułowaniu bezpiecznych warunków działania, jak to ma miejsce na przykład w odniesieniu do organizacji non-profit. W drugim przypadku zaufanie, którym wcześniej obdarzano profesje, zostało powiązane z instytucjami sektora publicznego i pożytku publicznego (Brint 1996). Bycie godnym zaufania było dystynktywną cechą profesjonalistów, którzy opierali swoją pracę i odpowiedzialność za nią właśnie na zaufaniu, nie zaś dyscyplinie, tworząc w ten sposób zobowiązania wobec wspólnoty (Parker 2001).

Niektóre nowe zawody dążą do przejścia również innych atrybutów „klasycznych” profesji, takich jak prestiż i status, zobowiązania etyczne, ekspertyza, autonomia środowiska zawodowego; wprowadzają wymóg odpowiednich kwalifikacji (Picciotto 2011). W ten sposób działa na przykład grupa zawodowa *public managers*, która publikuje zasady etyki zawodowej, zakłada stowarzyszenia, wydaje prasę branżową, wymaga odpowiednich certyfikatów. W ten sposób realizowany jest klasyczny model profesjonalizmu. Tym grupom zawodowym brakuje jednak dobrze określonego zakresu działania oraz narzędzi kontroli (Noordegraaf 2007). Pamiętać należy, że nie każdy zawód wykonywany przez przedstawicieli klasy średniej można uznać za profesję – takie rozpoznanie musi pochodzić od innych profesjonalistów.

Podstawą legitymizacji nowych profesji jest wiedza ekspercka (Fournier 2000; Evetts 2013) i określone kompetencje (Collins i Evans 2009). Znaczenie pracy profesjonalistów może być uzasadniane dwojako. Część z nich wykorzystuje wspomniane już wcześniej mechanizmy zaufania publicznego. Inne grupy natomiast legitymizują swoje istnienie złożonością techniczną wykonywanej przez siebie pracy. W takim ujęciu następuje koniec zawodu jako zbiorowej siły moralnej i zachodzi przynajmniej częściowe przejście od profesjonalizmu zaufania publicznego do profesjonalizmu eksperckiego (Brint 1996).

W tym właśnie kontekście pojawia się również pojęcie „eksperta”. Odwoływanie się do tej kategorii, odmiennej znaczeniowo od kategorii profesjonalisty, można wiązać z rozwojem kultury audytu. Wprowadzanie audytu do określonych obszarów życia społecznego łączy się z wyłonieniem nowych ekspertów, na przykład objęcie audytem sektora szkolnictwa wyższego doprowadziło do stworzenia kategorii ekspertów takich jak konsultanci do spraw rozwoju edukacji (*educational development consultants*), eksperci do spraw jakości kształcenia (*quality assurance officers, teaching quality assessors*) czy trenerzy rozwoju zawodowego (*staff development trainers*) (Shore i Wright 2004).

Problem powoływania zewnętrznych ekspertów do działań związanych z weryfikacją, kontrolą i opiniowaniem aktywności różnych grup zawodowych

wiąże się z kwestią zaufania oraz rozpowszechniającą się ideą *New Public Management* (Power 1999). Jej implementacją są systemy audytu, które zastępują zaufanie do niezależnych podmiotów, a także redukują ryzyko poprzez identyfikowanie słabych punktów w organizacji. W tym sensie pojawienie się niezależnych ekspertów, którzy dokonują oceny, jest odpowiedzią na silne poczucie utraty kontroli nad procesami, których, jako ich odbiorcy, nie rozumiemy i nie możemy poddać weryfikacji (Power 1999). W odniesieniu do pola nauki, jak zaznacza Fnnin Hannson „wprowadzenie nowych aktorów spoza środowiska naukowego sygnalizuje rosnącą społeczną i polityczną rolę, jaką we współczesnym społeczeństwie odgrywa nauka, jak również demokratyczne żądanie kontroli nad kiedyś zamkniętą i autorytarną wspólnotą naukową” (Hannson 2006: 167).

Obok nowych mechanizmów wytwarzania zaufania, przemianom uległy również sposoby legitymizowania profesjonalistów. Legitymizację i nadanie statusu profesjonalisty zapewniała wcześniej instytucjonalizacja praktyk zawodowych. W świecie luźnych powiązań i rozmytych hierarchii staje się to jednak coraz trudniejsze. Do legitymizacji wykorzystywana jest idea „profesjonalizmu”, dając również podstawę więzi między członkami danej grupy zawodowej (Noordegraaf 2007). „Nowi” profesjonalisci w celu legitymizacji własnego działania wykorzystują raczej wartość rynkową swoich umiejętności, czyli wymiary podlegające kwantyfikacji. Na znaczeniu traci racjonalność krytyczna, która zastępowana jest przez racjonalność analityczną, a zaangażowanie moralne występuje tylko u części zawodów specjalistycznych. Można stąd wyciągnąć wniosek, że współczesny profesjonalizm ma charakter zawodowy, nie zaś statusowy. W odróżnieniu od swoich poprzedników, „nowi” profesjonalisci funkcjonują w systemie, który osłabia ich pozycję statusową poprzez rozmywanie granic profesji (Fournier 2000) i poddanie ich działalności ocenie zewnętrznej (Jary 2002).

Pojawienie się „nowego” profesjonalisty jest ściśle związane z szerszymi przemianami społecznymi. Grupa ta zaczyna inaczej postrzegać siebie i swój związek ze zbiorowościami, z którymi wchodzi w interakcje. W procesie wyłaniania się nowych profesjonalistów widoczne są zarówno zjawiska opisywane w klasycznym Abbottowskim ujęciu, jak i zupełnie nowe, związane ze przemianami społeczno-ekonomicznymi. Przykładem zawodu, który obecnie podlega temu procesowi, są ewaluatorzy, dlatego przyjrzymy się im dokładniej.

Ewaluatorzy jako „nowi” profesjonalisci?

Ewaluatorzy są przedstawicielami stosunkowo młodej dziedziny (Shadish 1998; Picciotto 2011), która stanowi interesujący przykład dyscypliny dążącej do profesjonalizacji. Pomimo wysiłków środowiska zmierzających ku ukonstytuowaniu ewaluacji jako profesji w tradycyjnym rozumieniu tego terminu,

kontrowersje, czy o ewaluacji można myśleć jako o profesji, czy też nie, trwają od kilkunastu lat. W tej dyskusji powracają wątki i zagadnienia istotne dla całego obszaru profesjonalizmu, a rekonstrukcja przytaczanych w niej argumentów pozwala na doprecyzowanie głównych, używanych tu kategorii opisu, takich jak „profesjonalizm” i „eksperckość”.

W literaturze przedmiotu zauważa się, że do końca pierwszej dekady XXI wieku ewaluacja zdążyła pozyskać istotne cechy odrębnej dyscypliny, między innymi zgromadziła empirycznie ugruntowaną wiedzę oraz wypracowała zakres umiejętności i kompetencji właściwych ewaluatorom, sformułowała też kompendium wytycznych o charakterze etycznym (Picciotto 2011). Ponadto, posługuje się specjalistycznym językiem, a także rozwija teorię pozwalającą na zakorzenienie zróżnicowanych praktyk zawodowych we wspólnej podstawie teorii społecznych (Shadish 1998). Co więcej, pomyślnie przeszła proces instytucjonalizacji, zwieńczony utworzeniem American Evaluation Association, które od 1986 roku organizuje coroczne konferencje poświęcone zagadnieniom ewaluacji⁴ oraz regularnie publikuje dwa periodyki⁵.

Ewaluatorzy, jako przedstawiciele nowopowstałej kategorii zawodowej, wykazują pewne cechy opisanych wcześniej tradycyjnych profesjonalistów. Wskazuje się na fakt, że szeroko rozpowszechniona jest wśród nich orientacja na interes publiczny. Kategorie odpowiedzialności publicznej i zobowiązania wobec społeczności są też motywem przewodnim wielu podręczników ewaluacji. Ewaluatorzy są ponadto lojalni wobec swojej grupy zawodowej oraz rozwijają pewien etos zawodowy o charakterze etycznym, zakładający między innymi ciągłe samodoskonalenie się (Picciotto 2011).

Co więcej, działalność w wybranym obszarze wiedzy i teorii jest komponentem ich tożsamości jako przedstawicieli danej kategorii zawodowej. Jak pisze William Shadish (1998), założenia teoretyczne ewaluacji konstytuują tożsamość ewaluatorów, ponieważ pozwalają im odróżnić się od przedstawicieli innych profesji, a także uformować poczucie przynależności grupowej i odrębności od świata zewnętrznego: „wszyscy ewaluatorzy powinni być zainteresowani teorią ewaluacji (*evaluation theory*), ponieważ to ona konstytuuje to, czym jesteśmy. Właśnie o założeniach teoretycznych rozmawiamy więcej, niż o czymkolwiek innym, ich dotyczą nasze najgorętsze dyskusje, one dają nam język, którym możemy porozumiewać się między sobą i z przedstawicielami innych zawodów, one też, co być może jest najistotniejsze, wyróżniają naszą profesję (...). Każda

⁴ Za American Evaluation Association, <http://www.eval.org/p/cm/ld/fid=106>, dostęp 27 czerwca 2014.

⁵ „American Journal of Evaluation” (<http://www.sagepub.com/journalsProdDesc.nav?prodId=Journal201729>) oraz „New Directions for Evaluation” (eu.wiley.com/WileyCDA/Wiley-Title/productCd-EV.html).

profesja potrzebuje fundamentu w postaci unikatowej wiedzy. Dla nas tym fundamentem jest teoria ewaluacji” (Shadish 1998: 13).

Wszystkie te atrybuty – zakreślenie obszaru jurysdykcji opartego na wybranym obszarze wiedzy, działalność zawodowa polegająca na przekładaniu języka teorii na obszar praktyki oraz aplikowaniu ogólnych założeń teoretycznych do konkretnych problemów praktycznych (w tym wypadku – łączeniu teorii społecznych z praktykami publicznymi), a także zinstytucjonalizowanie praktyk zawodowych w danym obszarze, pozwalają myśleć o ewaluacji jako o profesji w sensie nadanym temu pojęciu przez autorów takich jak Abbott, Brint czy Noordegraaf.

Niemniej jednak postrzeganie ewaluacji jako profesji jest problematyczne. Wydaje się, że posiada ona jedynie niektóre jej atrybuty, a i to być może tylko pozornie. Jak zauważa Robert Picciotto (2011), w swoim zakresie ewaluacja bardzo blisko graniczy z audytem, inspekcją i badaniami społecznymi, nie można zatem mówić o jasno wyodrębnionym obszarze jurysdykcji jej właściwym. Ponadto jej przedstawiciele, utożsamiający się z tą kategorią zawodową – wykwalifikowani ewaluatorzy – są stosunkowo nieliczni w porównaniu do członków innych zawodów, często też odwołują się do innych posiadanych przez siebie tytułów zawodowych. Ten stan rzeczy wynika po części z braku prestiżu finansowego tej dziedziny – ewaluatorzy często nie są po prostu wysoko opłacani. Co więcej, interdyscyplinarność ewaluacji nie ułatwia jej okrzepnięcia jako samodzielnej profesji. Właśnie jako dziedzinie interdyscyplinarnej ewaluacji brakuje stabilności i wpływów w środowisku i instytucjach naukowych. Dlatego też często przenosi się do szkół zawodowych, wycofuje z uniwersytetów. Ponadto ewaluatorom brakuje autonomii, co z kolei blisko wiąże się z nieobecnością ogólnych wytycznych i standardów praktyk zawodowych, które byłyby zharmonizowane pomiędzy różnymi sektorami gospodarki czy też państwami. Również przynależność do stowarzyszeń zawodowych nie jest w żadnej mierze elitarna – związki ewaluatorów są otwarte dla każdego, kto jest gotów płacić składki. W efekcie wykwalifikowani ewaluatorzy często muszą rywalizować z przedstawicielami innych dziedzin, co grozi „deprofesjonalizacją” ewaluacji jeszcze przed jej faktycznym ukonstytuowaniem się jako profesji. Dlatego też o ewaluacji trudno mówić jako o profesji *sensu stricto* (Picciotto 2011).

Pojawia się zatem pytanie, kim właściwie są ewaluatorzy? Czy mimo niejasnego statusu ewaluacji jako profesji, możemy o nich myśleć jako o współczesnych profesjonalistach w rozumieniu zaproponowanym powyżej? Niewątpliwie ewaluatorzy w swoich praktykach zawodowych poruszają się w obszarze wiedzy i kompetencji eksperckich. Ich działalność polega na translacji świata, opisywaniu go w uporządkowany sposób, a także tworzeniu nowych diagnoz, rozwiązań i metod wnioskowania, co według wielu autorów konstituuje profesjonalizm (por. Abbott 1988; Fournier 2000; Noordegraaf 2007). W dużej

mierze wiedza ekspercka i organizujące ją założenia teoretyczne stają się również podstawą ich tożsamości zawodowej, dostarczając języka umożliwiającego komunikację wewnątrz dyscypliny i pozwalającego odróżnić się od przedstawicieli innych profesji (Shadish 1998).

Mimo tego wielu ewaluatorów nie utożsamia się z ewaluacją jako swoją kategorią zawodową, często legitymują się innymi tytułami zawodowymi, uzyskanymi w dziedzinach takich jak psychologia, ekonomia czy socjologia (Picciotto 2011), a co za tym idzie, ewaluacja staje się dla nich zawodem raczej praktykowanym niż wyuczonym. Co więcej, jak zostało to już wspomniane, profesjonalizację danych praktyk zawodowych zapewniała do tej pory ich instytucjonalizacja. Jednak, jak pokazuje przykład zrzeszeń ewaluatorów, instytucjonalizacja wiedzy jest współcześnie coraz trudniejsza (Noordegraaf 2007).

Dlatego też wydaje się, że grupę zawodową ewaluatorów można postrzegać jako laboratorium wcześniej opisanych procesów przemian oddziałujących na szerszej rozumiany obszar profesjonalizmu. Część środowiska dąży do profesjonalizacji, a koncepcja „profesjonalizmu” staje się narzędziem legitymizacji oraz podstawą więzi między członkami grupy zawodowej (Noordegraaf 2007). Bycie „profesjonalnym” ewaluatorem wydaje się wyborem pewnej tożsamości zawodowej, której towarzyszy identyfikowanie się z określonym środowiskiem zawodowym. Profesjonalizm w tym wypadku może być rozumiany zarówno tradycyjnie jako profesjonalizm zaufania publicznego, jak i jako krok w kierunku profesjonalizmu eksperckiego, w którym autorytet eksperta jest oparty na wiedzy (Brint 1996).

W tym sensie ewaluatorzy, jako przedstawiciele wewnętrznie zróżnicowanej dziedziny „eksperckiej”, mogą być postrzegani zarówno jako „nowi profesjonalści”, jak i jako eksperci. Jako profesjonalistów charakteryzowałoby ich dążenie do profesjonalizacji własnej dziedziny. Jako ekspertów natomiast wyróżniałaby ich ekspercka wiedza i kompetencje powiązane z określonym obszarem życia społecznego, jak również definiowanie się przede wszystkim w kategoriach rynkowej wartości własnych umiejętności w kontekście ich złożoności technicznej (Brint 1996).

Z powyższego opisu wyłania się istotna różnica pomiędzy kategoriami eksperta i profesjonalisty, można bowiem powiedzieć, że w wyniku przemian zachodzących wewnątrz obszaru profesjonalizmu oba te pojęcia rozchodzą się. Kategoria eksperta odnosi się do roli społecznej pełnionej przez daną osobę w odniesieniu do konkretnego obszaru życia społecznego w wybranym momencie, a status eksperta jest nadawany z zewnątrz poprzez powołanie do tej roli. Natomiast kategoria profesjonalisty opisuje raczej tożsamość wynikającą z identyfikacji z określonym środowiskiem zawodowym i obszarem wiedzy, a także etosem danego zawodu. W tym sensie wśród ewaluatorów można by niewątpliwie wskazać grupę ekspertów niezwiązanych z koncepcją ewaluacji jako profesji,

profesjonalistów niewystępujących w roli społecznej eksperta, a także osoby, do których przystawałyby obydwie wspomniane kategorie opisu.

Podsumowanie

Opisanie wielopłaszczyznowych przemian zachodzących w obszarze profesjonalizmu jest wyzwaniem. Spójne podejście systemowe, zaproponowane w latach osiemdziesiątych XX wieku przez Abbotta, nie ujmuje wielu późniejszych zjawisk, które istotnie wpływały na kształtowanie się profesjonalizmu i które wyznaczyły granicę pomiędzy klasycznym a współczesnym ujęciem tego problemu. Do najbardziej znaczących przemian można zaliczyć te dotyczące jurysdykcji, w sensie nadanym temu pojęciu przez Abbotta. Zgodnie z przyjętą przez niego perspektywą, autonomiczne grupy zawodowe rywalizowały pomiędzy sobą o kontrolę nad określonym obszarem wiedzy po to, aby uzyskać status profesji. Przemiany w obszarze profesjonalizmu wynikały zatem z aktywności poszczególnych kategorii zawodowych zorientowanych na poszerzanie swojej strefy wpływów.

Obecnie warunkiem objęcia dominacji w danej dziedzinie, czyli uzyskania jurysdykcji, jest jej zagwarantowanie na poziomie prawa. Zdaniem Abbotta, mimo że prawne zapewnienie jurysdykcji zawsze było stanem pożądanym, to jego ukonstytuowanie nie stanowiło warunku koniecznego w uzyskiwaniu dominacji. Współcześnie to przede wszystkim centralna administracja ma prawo przyznawania i odbierania przywilejów związanych z wykonywaniem zawodu – siła sprawcza leży zatem po stronie biurokratycznej administracji, w wyniku czego ulegają ograniczeniu kompetencje należące do poszczególnych środowisk zawodowych.

Dodatkowo, w stosunku do niektórych zawodów wprowadzono zewnętrzne systemy oceny niezależne od samego środowiska zawodowego, co nastąpiło między innymi w przypadku środowiska akademickiego i medycznego. Należy zwrócić uwagę na fakt, że rozwój tych systemów związany jest bezpośrednio z deficytem zaufania administracji do „starych” profesji, a także z zakwestionowaniem przekonania, że autonomiczne środowisko zawodowe jest w stanie zagwarantować wysoki standard usług świadczonych przez swoich przedstawicieli. W rezultacie profesje utraciły pełną władzę wydawania niezależnych sądów w obszarze swojej jurysdykcji oraz ustanawiania wewnętrznego systemu wartości i egzekwowania go.

Ponadto, utrata faktycznego znaczenia wewnętrznego systemu wartości rozwijanego przez daną profesję wiąże się ze zmniejszeniem znaczenia etosu zawodowego jako cechy dystynktywnej profesjonalistów. Jednym z najważniejszych wymiarów odróżniających współczesnych profesjonalistów od ich

poprzedników jest zanik odpowiedzialności moralnej środowiska zawodowego postrzeganego jako całość. Konsekwencje działań współczesnych profesjonalistów nie są rozszerzane na całą grupę, a odnoszą się jedynie do danego przedstawiciela profesji, który ponosi jednostkową odpowiedzialność za swoje decyzje. W związku z tym zobowiązania członków grupy zawodowej wobec niej samej są znacznie mniejsze. Dlatego też można mówić o erozji silnych i autonomicznych grup zawodowych, które umożliwiały swoim członkom rozwój zawodowej tożsamości.

Obecnie, w odpowiedzi na proces indywidualizacji, przedstawiciele zawodów specjalistycznych zaczynają postrzegać siebie nie w kontekście przynależności do pewnej wspólnoty zawodowej, wyposażonej w pewien etos, ale przez pryzmat indywidualnych umiejętności, wiedzy, kompetencji i ich wartości rynkowej. Jeżeli przyjmiemy, że kategoria profesjonalisty ściśle wiąże się z posiadaniem istotnej tożsamości zawodowej, to okazuje się, że współcześni specjaliści powinni być raczej nazywani ekspertami. W definicji eksperta punkt ciężkości przesuwa się z tożsamości zawodowej na rolę społeczną, a główne znaczenie przypisywane jest posiadaniu szerokiej wiedzy i wysokim kompetencjom, przy jednoczesnym zmniejszeniu znaczenia wymiaru etycznego wykonywanego zawodu.

Rzetelna rekonstrukcja procesów przemian społecznych musi opierać się na precyzyjnej kategoryzacji pojęć stosowanych do jej opisu. Przeprowadzona przez nas analiza wskazuje na wyłanianie się obszarów, w przypadku których stosowana dotychczas klasyfikacja nie jest w stanie w pełni uchwycić dokonujących się przeobrażeń. Jak pokazuje przykład ewaluacji, nawet w obrębie jednego zawodu mogą jednocześnie funkcjonować jednostki, do których opisu należałoby stosować kategorię eksperta, jak i osoby identyfikującej się z wizją swojego zawodu jako profesji. Wydaje się zatem, że opisane powyżej przemiany zachodzące w obszarze profesjonalizmu mają złożoną dynamikę i zachodzą z różnym nasileniem w przypadku poszczególnych zawodów. Dlatego też staranny opis przekształceń obszaru profesjonalizmu, choć jest zadaniem trudnym, zdaje się niezbędny w perspektywie dalszych badań tego obszaru.

Literatura

- Abbott, Andrew. 1988. *The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abbott, Andrew. 1993. *The Sociology of Work and Occupations*. „Annual Review of Sociology” 19: 187–209.
- Brint, Steven. 1996. *In an Age of Experts. The Changing Role of Professionals in Politics and Public Life*. Princeton: Princeton University Press.

- Collins, Harry i Robert Evans. 2009. *Rethinking Expertise*. Chicago: University of Chicago Press.
- Domański, Henryk. 2004. *Struktura społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Domański, Henryk i Dariusz Przybysz. 2007. *Homogamia małżeńska a hierarchie społeczne*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Evetts, Julia. 2013. *Professionalism: Value and ideology*. „Current Sociology” 61: 778.
- Fournier, Valérie. 2000. *Boundary Work and the (un)making of the Professions*. W: N. Malin (red.). *Professionalism, Boundaries and the Workplace*. London, New York: Routledge, s. 67–86.
- Hansson, Finn. 2006. *Organizational Use of Evaluations Governance and Control in Research Evaluation*. „Evaluation” 12(2): 159–178.
- Jary, David. 2002. *Aspects of the ‘Audit Society’: Issues Arising from the Colonization of Professional Academic Identities by a ‘Portable Management Tool’*. *Managing Professional Identities—Knowledge, Performativity and the New Professional*. W: M. Dent i S. Whitehead (red.). *Managing Professional Identities: Knowledge, Performativities and the “New” Professional*. London, New York: Routledge, s. 38–60.
- Noordegraaf, Mirko. 2007. *From “Pure” to “Hybrid” Professionalism Present-day Professionalism in Ambiguous Public Domains*. „Administration & Society” 39(6): 761–785.
- Parker, Martin. 2001. *‘The Romance of Lonely Dissent’: Intellectuals, Professionals and the McUniversity*. W: M. Dent i S. Whitehead (red.). *Managing Professional Identities: Knowledge, Performativities and the “New” Professional*. London, New York: Routledge, s. 138–156.
- Parsons, Talcott. 1972 (1949). *Szkice z teorii socjologicznej*. Warszawa: PWN.
- Parsons, Talcott i Gerald M. Platt. 1973. *The American University*. Harvard: University Press.
- Parsons, Talcott. 2009 (1951). *System społeczny*. Kraków: Nomos.
- Picciotto, Robert. 2011. *The Logic of Evaluation Professionalism*. „Evaluation” 17(2): 165–180.
- Power, Michael. 1999. *The Audit Society: Rituals of Verification*. New York: Oxford University Press.
- Shadish, William R. 1998. *Evaluation Theory is Who We Are*. „American Journal of Evaluation” 19: 1.
- Shore, Cris i Susan Wright. 2000. *Coercive Accountability*. W: M. Strathen (red.). *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. London, New York: Routledge, s. 57–89.
- Travers, Max. 2007. *The New Bureaucracy. Quality Assurance and its critics*. Bristol: The Policy Press.
- Weber, Max. 1998. *Nauka jako zawód i powołanie*. W: *Polityka jako zawód i powołanie*. Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Znak.

From Professionals to Experts: the Transformations of the Specialist Professions

The article addresses the transformations of professions and their social causes. These causes have been revealed on the basis of relevant literature published since the 1980s. The aim of the article is a systematization of the main threads of discussion and its introduction into the Polish context.

The complex processes, identified by the authors, lead to the disappearance of a public trust professionalism and to the emergence of an expert knowledge professionalism. The contemporary professionalism can hardly be described in the categories that have been used until now. The authors indicate the internal differentiation of the specialist professions and distinguish the categories of an “expert” and a “new professional”. The transformations in the sphere of professionalism have been illustrated by the case of evaluation as a new specialist profession.

Key words: sociology of professions; professionalism; expert knowledge; evaluation.